

فرماندهی معظم کل قوا: نیروی نظامی منظم انقلابی مجرب، در اولین کشوری که با انقلاب اسلامی پدید آمده است یقیناً در قبال هسته های مسلح حزب ا... در سراسر جهان خالی از مسؤلیت نیست.

تبیین الگوی فضایی و نقشه قلمروهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

محمد رضا حافظنیا^۱، زهرا احمدی پور^۲ و چمران بویه^۳

تاریخ پذیرش: ۹۱/۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۹۱/۷/۳۰

چکیده

هدف هر بازیگر ژئوپلیتیکی، قلمرو یابی و قلمرو سازی برای گسترش حوزه نفوذ و افزایش دامنه قدرت خود است. شناخت الگوی فضایی قلمروهای ژئوپلیتیکی، وضعیت و موقعیت ژئوپلیتیکی یک کشور را تبیین می کند. از این رو هدف این مقاله، تبیین الگوی فضایی قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران پس از انقلاب است. به این منظور با استفاده از منابع رسمی و غیر رسمی تلاش شده تا راهبردها، گداه و محدوده عملکرد کنش های ژئوپلیتیکی ایران پایش و اکتشاف شود. در این راستا از نرم افزار GIS، برای تولید نقشه قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده ها تحقیق نشان می دهد که گستره عملکرد ژئوپلیتیک ایران به مثابه یک ابر قدرت، ماهیت و مقیاسی جهانی دارد.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، قلمرو ژئوپلیتیکی، تصور ژئوپلیتیکی، قلمروهای جهانی.

۱. استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

۲. دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

۱. کلیات

۱-۱. طرح مسئله

تبیین قلمروهای ژئوپلیتیکی، تبیین حدود اندیشه‌ها، عملکردها و کنش‌های ژئوپلیتیکی است. شناخت الگوی فضایی قلمروهای ژئوپلیتیکی به منظور هدایت، توسعه، بهبود عملکرد و نیز وضعیت کنش‌های ژئوپلیتیکی یک کشور، امری حیاتی به‌شمار می‌رود. با این حال میزان کنش و نفوذ در این قلمروها، متأثر از ماهیت پویا و دگرگون‌شونده ژئوپلیتیک، همواره طیفی از کاهش و افزایش عملکرد و نفوذ را شامل می‌شود. تحول ژئوپلیتیکی، نشانگر بروز دگرگونی در الگوها، نظم‌ها و ساختارهای ژئوپلیتیکی است. شناخت قلمروهای ژئوپلیتیکی سبب خواهد شد تا تحولات و دگرگونی‌های ژئوپلیتیکی کشورها و بازیگران سیاسی در عرصه جهانی واکاوی و پایش شود.

۱-۲. اهمیت و هدف تحقیق

آگاهی و اشراف بر ماهیت تحولات ژئوپلیتیکی موجب می‌شود بسته به نوع نیاز، راهبردها، قلمروها و کنش‌های ژئوپلیتیکی جدیدی اتخاذ شود. افزون بر این، افزایش گستره قلمروهای ژئوپلیتیکی (در صورت توانایی برای مدیریت آنها) موجب گسترش فضای حیاتی و حوزه نفوذ و به تبع افزایش قدرت و وزن ژئوپلیتیکی یک کشور خواهد شد. در مقابل، کاهش گستره این قلمروها، کنشگری ژئوپلیتیکی را با تنگنا مواجه خواهد ساخت. بنابراین حدود قلمروهای ژئوپلیتیکی، نشان‌دهنده وضعیت ژئوپلیتیکی یک کشور است. در این میان، یکی از بارزترین پیامدهای استقرار جمهوری اسلامی، شکل‌گیری قلمروهای ژئوپلیتیکی جدیدی در ساختار ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و جهانی بود. این قلمروها بیانگر حدود، ثغور و حوزه نفوذ ایران در نظام منطقه‌ای و جهانی است. از این‌رو شناخت این قلمروها، وضعیت و عملکرد ژئوپلیتیکی ایران را

نشان خواهد داد. بر این اساس، نگارندگان در این تحقیق در پی تبیین فضایی قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران و تهیه نقشه ژئوپلیتیک ایران هستند.

۱-۳. پیشینه تحقیق

در حوزه ادبیات فارسی ژئوپلیتیک و علوم سیاسی آثار پراکنده‌ای درباره روابط ژئوپلیتیکی ایران با کشورهای دیگر نگارش شده است (میرحیدر و عسگری، ۱۳۸۳، بیات ۱۳۸۸، احمدی، ۱۳۸۹، کولایی، ۱۳۸۹). جواد اطاعت در کتاب «ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران» (۱۳۸۵)، ژئوپلیتیک ایران را به عنوان یک متغیر در رفتار سیاست خارجی ایران مورد تأکید قرار داده‌اند. پیشگاهی فرد در اثری با عنوان «ژئوپلیتیک ایران در نظام دگرگون‌شونده جهانی» (۱۳۷۸) فقط به بر هم خوردن نظام دو قطبی و تغییر ماهیت ژئوپلیتیکی ایران و به دست آوردن نقش جدید در منطقه و جهان اشاره می‌کند. بر این اساس، در رابطه با تبیین کلیت قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران و راهبردها و گداهای ژئوپلیتیکی تشکیل‌دهنده این قلمروها و همچنین ارائه نقشه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران تحقیقی انجام نشده است. خلا مشهود این پژوهش‌ها، شناسایی نکردن قلمروهای ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی است. همگی به ژئوپلیتیک ایران اشاره می‌کنند، بی‌آنکه قلمروهای آن را مشخص کنند. به عبارت دیگر، بیشتر کلی گویی کرده‌اند.

۱-۴. پرسش تحقیق

این تحقیق در صدد پاسخگویی به این پرسش است که قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران منطبق بر کدام فضاهای جغرافیایی است؟

۱-۵. فرضیه تحقیق

در پاسخ، با واکاوی منابع رسمی و غیررسمی و با یک پشتوانه نظری، این فرض مطرح شده است که قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران بر فضای جغرافیایی (۱) جهان اسلام،

۲) قلمرو شیعی، ۳) قلمرو فرهنگ و تمدن ایران، ۴) قلمرو خاورمیانه، ۵) قلمرو خلیج فارس، ۶) قلمرو کشورهای رقیب و معارض با آمریکا، ۷) قلمروهای متخصص با رژیم صهیونیستی، ۸) قلمرو مستضعفان جهان ۹) قلمرو جنبش‌های آزادیبخش جهان، ۱۰) قلمرو آسیای مرکزی، ۱۱) قلمرو کاسپین، ۱۲) قلمرو قفقاز، ۱۳) قلمرو آسیای جنوبی و ۱۴) قلمرو آمریکای لاتین منطبق است.

۱-۶. روش تحقیق

تحقیق پیش‌رو با روش توصیفی به تبیین وضع موجود می‌پردازد. شیوه گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای مانند کتاب‌ها، اسناد، مقاله‌ها و اینترنت بوده است. همچنین از نرم‌افزار GIS برای تولید نقشه قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران استفاده شده است. در این تحقیق، ابتدا با بهره‌گیری از منابع رسمی و غیررسمی، اصول نظری در مورد کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران استنتاج خواهد شد. پس از آن با توجه به این اصول، قلمروهای ژئوپلیتیکی و گدهای مربوط به آن احصا خواهد شد که در نتیجه آن، در نهایت، نقشه قلمروهای ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی تولید خواهد شد.

۲. بنیان‌های نظری و مفهومی

۲-۱. نسبت ژئوپلیتیک و راهبرد

ژئوپلیتیک، دانش رقابت و گسترش حوزه نفوذ حکومت‌ها و گروه‌های سیاسی است که درصدد کسب قدرت و تصرف ابزارها، اهرم‌ها و فرصت‌های جغرافیایی هستند که به آنها قدرت و امکان چیرگی بر رقیب را می‌دهد. آنها برای تصرف فرصت‌ها و مقدرات، در مکان و فضای جغرافیایی به رقابت پرداخته و تلاش می‌کنند نفوذ خود را در فضاهای جغرافیایی بیشتر توسعه دهند و آنها را به قلمرو اعمال اراده

خود بیفزایند و بر عکس، رقبا را از فضاهای مورد منازعه برانند (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۸۴). گونه‌شناسی سیاسی محیط ژئوپلیتیکی بازیگران سیاسی، تبیین‌کننده نوع راهبرد رقابت یا منازعه ژئوپلیتیکی آنهاست. به هر میزان که حوزه عملکرد راهبرد ژئوپلیتیکی یک بازیگر در یک فضای جغرافیایی، محیط گسترده‌تری را متأثر سازد، گستره جغرافیایی راهبرد رقیب در همان محیط، رو به ضعف و اضمحلال خواهد گذاشت (بویه، ۱۳۹۱: ۱۷).

۲-۲. نسبت مفهوم فضای حیاتی و قلمرویابی ژئوپلیتیکی

لبنسروم، واژه‌ای آلمانی به معنی فضای حیاتی و فضایی برای زندگی یا زیستن است. این واژه در اندیشه فردریک راتزل، بنیانگذار جغرافیای سیاسی در آلمان و نظریه‌پرداز دولت به‌مانند موجود زنده (جانور) تیلور یافت. بر اساس این دیدگاه، دولت‌ها در فضا حیاتی مانند گیاه و انسان به تغذیه در قالب گسترش سرزمینی و منابع نیاز دارد. در ایده دولت انداموار (ارگانیک)، گسترش مرزهای دولت، بازتابی از سلامت و توان توسعه آن ملت است. بر این مبنای راتزل، توسعه سرزمینی را روشی برای تحصیل فضا معرفی کرد. از این رو در اندیشه لبنسروم، جنگ مقوله‌ای گریزناپذیر است. با این حال، مفهوم فضای حیاتی به شکل حمله نظامی و برخورد فیزیکی پس از جنگ جهانی دوم با ورود به دوره جنگ سرد تعدیل یافت و پس از جنگ سرد در قالب مفهوم حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی در قالب قلمروخواهی و قلمرویابی ژئوپلیتیکی پدیدار شده است (کاوینی و بویه، ۱۳۹۱: ۳). نفوذ^۲، حالتی از قدرت به شکل واپایش، اجبار، زور و مداخله است. نفوذ را می‌توان رابطه میان بازیگرانی دانست که به موجب آن، یک بازیگر، بازیگران دیگر را وادار می‌کند تا به طریقی که خواست خود آنها نیست، عمل کنند (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۸۶: ۳۱۴). در نظام ژئوپلیتیک جهانی نیز نفوذ به ظرفیت و توان یک بازیگر برای تغییر یا تحمیل رفتاری

1. Friedrich Ratzel
2. Influence

خاص بر بازیگر دیگر دلالت دارد. بر این اساس، در اختیارگیری قلمروهای ژئوپلیتیکی و گسترش حوزه نفوذ از نمودهای نوین مفهوم فضای حیاتی است.

۲-۳. کُد ژئوپلیتیک

کُد ژئوپلیتیک عبارت است از دستورکار عملیات سیاست خارجی یک کشور که در ماورای مرزهای خود، مکان‌های جغرافیایی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد که نتیجه استدلال مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌های سیاسی-جغرافیایی و علایق ژئوپلیتیکی مربوط به زیرساخت سیاست خارجی یک کشور است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۴: ۱۴۴). کُد ژئوپلیتیک، نماینده دیدگاه‌های کم و بیش منسجم در ژئوپلیتیک جهانی یا وضعیت و منافع یک کشور است. بنابراین کدهای ژئوپلیتیک اساس سیاست خارجی کشورها را تشکیل داده و نوع منافع، تهدیدهای منافع و نوع واکنش به تهدیدها را تبیین می‌کند (O'Loughlin, 1994: 89).

۲-۴. قلمرو ژئوپلیتیکی

آن زمان که قلمروهای جغرافیایی به لحاظ سیاسی باردار شوند، قلمروها ماهیتی ژئوپلیتیکی خواهند یافت (گریفتس، ۱۳۸۸: ۳۴۲). بر این اساس، قلمرو ژئوپلیتیکی عبارت است از فضای جغرافیایی که انسان‌ها و جوامع مربوط در حوزه نفوذ و تأثیرگذاری یک یا چند متغیر (سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، امنیتی، تجاری، فناورانه و رسانه‌ای)، کشور یا بازیگر قدرتمند دیگری قرار دارد. به عبارتی کشورها، سرزمین‌ها و فضاهای جغرافیایی پیرامونی که در حوزه نفوذ کشور مرکز (قطب) قرار دارد، قلمرو ژئوپلیتیکی آن نامیده می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹، ج ۲: ۲۱۲). از این‌رو مناطق ژئوپلیتیک در واپایش هر بازیگری باشند، ابتکار عمل در بازی‌های مربوط به منطقه نیز در اختیار آن کشور خواهد گذاشت.

۲-۵. نسبت علایق، تصورها و راهبردهای ژئوپلیتیکی

هرگونه مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در ماورای مرزها که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و از نظر کارکردی تأمین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور باشند، علائق ژئوپلیتیکی را شکل می‌دهند. به عبارت دیگر، تعلقات ژئوپلیتیکی تشکیل‌دهنده زیربنای علائق و منافع ملی کشورها هستند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۲۰). بر این مبنا در ذهن بازیگران سیاسی تصویری از منافع ژئوپلیتیکی ایجاد می‌شود. تصور ژئوپلیتیکی ادراک و ذهنیتی اندیشه‌محور است که اشخاص، نهادها و بازیگران سیاسی از موقعیت، ویژگی‌ها و محتوی فضای جغرافیایی (اعم از خُرد و کلان) دارند. از این‌رو عمل سیاسی یک کشور نسبت به یک کشور دیگر ناشی از تصور ژئوپلیتیکی آن می‌باشد (حافظ‌نیا و احمدی، ۱۳۸۸). شکل‌گیری تصورات ژئوپلیتیکی یک کشور را می‌توان در منابع رسمی و غیررسمی آن جست‌وجو کرد (داس، ۱۳۸۴: ۱۵۰). این برداشت و تصور ژئوپلیتیکی در نهایت منجر به اتخاذ راهبردهای ژئوپلیتیکی در چارچوب روابط منطقه‌ای و جهانی کشورها خواهد شد.

۳. قلمرو پژوهش

۳-۱. راهبردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران از مقطع زمانی سال ۱۳۳۲ تا سال ۱۳۵۷ سرانجام منجر به وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ شد. ریشه‌های هویتی این انقلاب، متکی به آموزه‌های شیعی به‌ویژه مکتب مهدویت و عاشورا بود؛ به‌گونه‌ای که هدف از انقلاب، دستیابی به استقلال، آزادی، دین‌خواهی، عدالت‌خواهی و نابودی ستم و آزادی مستضعفان و پایان دادن به حاکمیت مستکبران بود. این آموزه‌ها بنیادهای هویتی جمهوری اسلامی به‌عنوان حکومت برآمده از انقلاب اسلامی را پی‌ریزی کرد. از این‌رو شکل‌گیری حکومت جمهوری اسلامی سبب شد تا مفاهیم و آموزه‌های

ایدئولوژیک، تصورات ژئوپلیتیکی حکومت جدید را شکل داده و بنیاد راهبردها و گداهای ژئوپلیتیکی اش را شکل دهند. این راهبردها عبارتند از:

- (۱) راهبرد نه شرقی - نه غربی،
- (۱-۱) خروج ایران از سنتو،
- (۱-۲) ورود به جنبش عدم تعهد،
- (۲) تشکیل امت واحده و تبدیل شدن به ام‌القری جهان اسلام،
- (۳) راهبرد صدور انقلاب،
- (۴) راهبرد آمریکاستیزی،
- (۵) راهبرد رژیم صهیونیستی ستیزی،
- (۶) راهبرد حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش،
- (۷) راهبرد حمایت از مستضعفان جهان،
- (۸) راهبرد منطقه‌گرایی.

۲-۳. منابع راهبردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی در اسناد بالادستی

شکل‌گیری قوانین ریشه در فرهنگ ملی، جریان‌های فکری و ضرورت‌های اجتماعی هر جامعه‌ای دارد. از منظر کارکردی، قانون از یک‌سو به برنامه‌ها و خط‌مشی‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و امنیتی جهت می‌دهد و از سوی دیگر، سیاست داخلی، خارجی و رویکردهای ژئوپلیتیکی یک کشور را در راستای منافع ملی و راهبردهای تدوین شده هدایت می‌کند. در این میان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان کلان‌ترین و مهم‌ترین قانون کشور به گونه چشمگیری به گداهای ژئوپلیتیکی پرداخته است. سه اصل ۱۵۲، ۱۵۴ و ۱۵۵ قانون اساسی بر طیف وسیعی از هدف‌ها، مقاصد و ضوابط ژئوپلیتیکی ایران تأکید دارد. اصول یادشده نشان‌دهنده راهبردهای ژئوپلیتیکی جمهوری است. اصل ۱۵۲ قانون

اساسی به نفی هر گونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، دفاع از حقوق مسلمانان، عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت‌های غیرمحارب اشاره دارد. این اصل، رکن اصلی ژئوپلیتیک ایران به‌شمار می‌آید. اصل ۱۵۴ قانون اساسی، نمود جهانی‌اندیشی ایرانی است. در این اصل، سعادت انسان و برقراری حکومت حق و عدل به‌عنوان حق همهٔ مردم جهان به‌عنوان آرمان جمهوری اسلامی مطرح شده است. همچنین در ادامه، ایران متعهد به حمایت از مبارزات مستضعفان در برابر مستکبران جهان شده است. در همین رابطه در اصل ۳ قانون اساسی، نیز به موضوع‌هایی مانند تعهد برادرانه نسبت به همهٔ مسلمانان و حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان اشاره شده است. در اصل ۱۱ قانون اساسی نیز با اشاره به آیه «ان هذه امتکم امه واحده و انا ربکم فاعبدون» به امت بودن همهٔ مسلمانان، سیاست کلی دولت بر پایهٔ ائتلاف و اتحاد اسلامی، کوشش پیگیر در راستای تحقق وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام تأکید دارد. افزون بر این، در مقدمهٔ قانون اساسی نیز به این مقوله اشاره شده است. «قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفان بر مستکبران بود، زمینهٔ تداوم این انقلاب را در داخل و خارج کشور فراهم می‌کند، به‌ویژه در گسترش روابط بین‌المللی، با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، <http://rc.majlis.ir>). افزون بر این، در قوانین پنج‌سالهٔ توسعه و سند چشم‌انداز کشور نیز به راهبردها و قلمروهای عملکردی ژئوپلیتیک ایران به روشنی اشاره شده است که در زیر شرح آن آمده است:

- (۱) بهره‌گیری از روابط برای افزایش توان ملی،
- (۲) مقابله با تک‌قطبی شدن جهان،
- (۳) تلاش برای ایجاد نزدیکی بیشتر میان کشورهای اسلامی،

- (۴) تقویت همکاری‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی با اولویت کشورهای همسایه (قانون برنامه دوم توسعه، <http://rc.majlis.ir>).
- (۵) مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی،
- (۶) تلاش برای رهایی منطقه از حضور بیگانگان،
- (۷) حمایت از مسلمانان و ملت‌های مظلوم و مستضعف به‌ویژه ملت فلسطین (قانون برنامه سوم توسعه، <http://www.ghavanin.ir>).
- (۸) سازماندهی تلاش مشترک برای ایجاد مناسبات و نظامات جدید اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منطقه‌ای و جهانی با هدف تأمین عدالت، صلح و امنیت جهانی،
- (۹) حضور فعال و هدفمند در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و تلاش برای ایجاد تحول در رویه‌های موجود بر اساس ارزش‌های اسلامی،
- (۱۰) کمک به استقرار نظام پولی، بانکی و بیمه‌ای مستقل با کمک کشورهای منطقه‌ای و اسلامی با هدف کاهش وابستگی به نظام پولی نظام سلطه،
- (۱۱) تقویت تعامل فرهنگی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی با جهان به‌ویژه حوزه تمدن اسلامی - ایرانی (قانون برنامه چهارم توسعه، <http://www.ghavanin.ir>).
- (۱۲) تدوین نظام جامع تقویت حضور ایران در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی با دستورکار مشخص برای اقدام در مورد هر یک از آنها حداکثر در سال اول پس از زمان اجرایی شدن برنامه،
- (۱۳) تدوین فرایند پیشنهادی ایران برای اصلاح ساختار سازمان ملل متحد در راستای منافع ملی جمهوری اسلامی ایران حداکثر در سال اول برنامه و تلاش برای تحقق آن،
- (۱۴) همکاری با کشورهای منطقه و اسلامی و نیز استفاده از سایر ظرفیت‌های اقتصادی، حقوقی، سیاسی، فرهنگی، رسانه‌ای و بین‌المللی برای کاهش حضور نظامی بیگانگان،

(۱۵) توسعه و تعمیق دیپلماسی عدالت خواهانه در جهان،

(۱۶) ارتقای مدیریت ایران در حوزه اقتصادی در منطقه به ویژه در حوزه توزیع و عبور (ترانزیت) انرژی و تلاش برای قرار گرفتن در مسیرهای انتقال انرژی در منطقه
(<http://dotic.ir>).

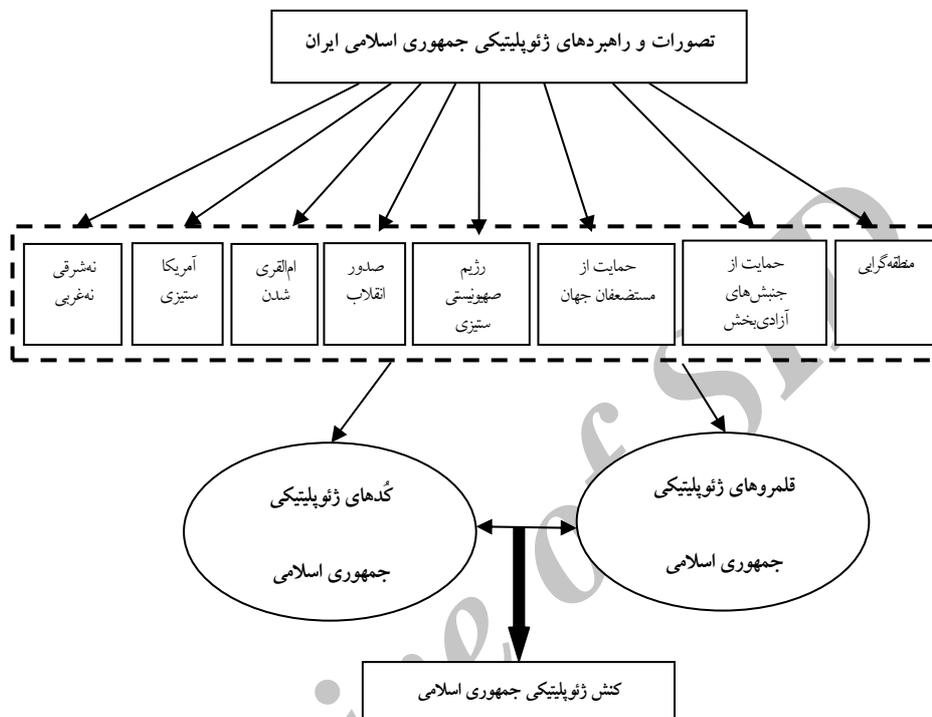
(۱۷) دستیابی ایران به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) و نیز الهام بخشی فعال به کشورهای جهان اسلام،

(۱۸) حضور فعال و اثرگذار در شبکه های جهانی با تأکید بر ترویج فرهنگ و اندیشه اسلامی،

(۱۹) حمایت از شهدا، جانبازان و مفقودان فلسطینی، اعطای سهمیه تحصیلی برای تحصیل در دانشگاه، شناسایی بیت المقدس به عنوان پایتخت فلسطین و تحریم رژیم صهیونیستی (قانون واحده اسلامی در مورد تحریم رژیم صهیونیستی، <http://rc.majlis.ir>).

(۲۰) برگزاری اجلاس درباره فلسطین، استفاده از تمام ظرفیت های منطقه ای و بین المللی ایران برای کمک فلسطین (قانون الزام دولت به حمایت از فلسطین، <http://rc.majlis.ir>)، دیپلماسی فعال وزارت امور خارجه برای اعمال فشار بر رژیم صهیونیستی، موظف شدن دولت به پیگیری جنایت های رژیم صهیونیستی از طریق مجامع بین المللی، موظف شدن سازمان صدا و سیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای نشان دادن جنایت های رژیم صهیونیستی و مظلومیت مردم فلسطین و... اشاره شده است (قانون حمایت از انقلاب اسلامی فلسطین، <http://www.ghavanin.ir>).

نمودار شماره ۱. الگوی تکوین قلمروهای جمهوری اسلامی و کنش‌های ژئوپلیتیکی مترتب بر آنها (منبع: نگارندگان)

۳-۳. انگاره‌ها و راهبردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی در منابع غیررسمی

انگاره‌ها و راهبردهای ژئوپلیتیکی افزون بر منابع و اسناد رسمی در اسناد، مدارک و منابع غیررسمی یاد می‌شود. منابع غیررسمی به منابعی همچون کتاب‌ها، روزنامه‌ها، شرح‌نامه‌ها، خاطرات، منابع شفاهی، اشعار، داستان‌ها، افسانه‌ها و سنن ملی گفته می‌شود، که جنبه حکومتی نداشته و در عرصه گفتمان عمومی، پویایی می‌یابند (بست، ۱۳۹۰: ۱۸۴). از این رو به واسطه صفت عمومی این منابع، می‌توان فرهنگ را عمده‌ترین منبع غیررسمی یک کشور دانست. فرهنگ جنبه‌ها و ابعاد مختلفی دارد که هر کدام کارویژه خاص خود را دارند. در این تحقیق، جنبه‌های سیاسی فرهنگ به منظور واکاوی انگاره‌های ژئوپلیتیکی مورد نظر است. فرهنگ سیاسی به‌عنوان منبعی غیررسمی

در تلفیق با منابع رسمی و حکومتی، جهت‌گیری‌ها و راهبردهای ژئوپلیتیکی یک کشور را شکل می‌دهند. بنیادی‌ترین انگاره‌های ژئوپلیتیکی منبعث از منابع غیررسمی و فرهنگ سیاسی ایرانیان عبارتند از:

- (۱) اعتقاد به مبارزه بین نیروهای خیر و شر (نبرد دایمی اهورامزدا و اهریمن و نبرد دایمی شیطان با خدا)،
- (۲) عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی ایرانیان،
- (۳) جهانی‌اندیشی ایرانی در قالب فرهنگ سیاسی خودنگری ابرقدرتی (داشتن امپراطوری‌های جهانی قدرتمندی مانند مادها، هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان) (فیلیس، ۱۳۸۶: ۱۷۱)،
- (۴) ملی‌گرایی و غرور ملی (کاتم، ۱۳۸۵: ۲۴).

۳-۴. قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران

با واکاوی اسناد و منابع نظری، می‌توان به این نتیجه رسید که ایران عرصه کنشگری ژئوپلیتیکی خود را جهانی تعریف کرده است. بر این اساس، نگارندگان با تکیه بر تصورات ژئوپلیتیکی، علایق ژئوپلیتیکی و مبانی نظری انقلاب و جمهوری اسلامی که در اسناد رسمی و غیررسمی ایران آمده است، ۱۴ قلمرو ژئوپلیتیکی در سطح جهان شناسایی کرده‌اند. در ادامه به شرح این قلمروها پرداخته می‌شود.

۳-۴-۱. قلمرو ژئوپلیتیکی جهان اسلام

جهان اسلام، گستره‌ای است که بیشتر مردم آن پیرو دین اسلام هستند. از منظر جغرافیایی، مختصات این گستره بین ۶۱ درجه طول غربی (از نصف‌النهار گرینویچ) و ۱۳۰ درجه طول شرقی و نیز بین ۲۵ درجه عرض جنوبی و ۵۵ درجه شمالی از خط استوا قرار گرفته‌اند. این گستره با وسعتی بیش از ۳۱ میلیون کیلومتر مربع حدود ۲۲

درصد مساحت خشکی‌های کره زمین را در بر می‌گیرد که بدنه اصلی آن به شکل مستطیلی از کرانه‌های اقیانوس اطلس و شمال آفریقا تا خاورمیانه اسلامی، آسیای مرکزی، جنوب غربی آسیا، بخش بزرگی از هند، تمام بنگلادش و کشورهای جنوب شرق آسیا و در حقیقت بخش عمده‌ای از قاره آسیا و آفریقا و بخشی از اروپا را شامل می‌شود (گلی‌زواره‌ای، ۱۳۸۵: ۱۶۵-۱۶۱). در این میان، سه کشور سودان، الجزایر و عربستان به ترتیب وسیع‌ترین کشورهای جهان اسلام‌اند که در حدود ۲۴٪ از وسعت جهان اسلام را به خود اختصاص داده‌اند (Atlas of the World, 2005: 154). کشورهای اسلامی در سازمانی موسوم به سازمان کنفرانس اسلامی گردهم آمده‌اند. این سازمان ۵۶ عضو و یازده نهاد ناظر دارد.

نشانگر شماره ۱. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو جهان اسلام

تبدیل شدن به ام‌القری و رهبری جهان اسلام

تشکیل سازه ژئوپلیتیکی اسلامی در برابر تهدیدهای ژئوپلیتیکی آمریکا و غرب

۲-۴-۳. قلمرو ایران فرهنگی و تمدنی

ایران فرهنگی به جغرافیایی اشاره دارد که در آن شاخص‌ها و نمادهای فرهنگ و تمدن ایرانی جریان داشته باشد. در این تعریف، همه مردم و قومیت‌های مختلف این حوزه، متعلق به یک تمدن بزرگ هستند که عناصری مانند تاریخ، فرهنگ مشترک، اشکال پایدار چگونگی زیست، و جهان اسطوره‌ای مشترک آنها را به هم پیوند زده و مجموعه به هم پیوسته‌ای را شکل داده است. از این رو موقعیت ایران فرهنگی، سرزمین‌هایی را در بر می‌گیرد که از یک سو بیشتر مردم آن به زبان فارسی صحبت می‌کنند و شامل کشورهای ایران، افغانستان و تاجیکستان می‌شود و از سوی دیگر، محدوده‌ای را شامل می‌شود که در قرون گذشته، امپراتوری بزرگ ایران در آن مستقر

بود. این محدوده فلات ایران در آسیای غربی، ایران کنونی، افغانستان، سرزمین‌های آسیای مرکزی، منطقه قفقاز، منطقه بین‌النهرین و سواحل جنوبی خلیج فارس و بخش وسیعی از شبه قاره هند را در بر می‌گیرد (قاسمی، ۱۳۸۸: ۲۶).

نشانیگر شماره ۲. گداهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ایران فرهنگی و تمدنی
ایجاد پیمان‌ها و روابط راهبردی با کشورهای این منطقه
توسعه دیپلماسی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در این منطقه در راستای پدافند غیرعامل
استفاده از مزیت‌های اقتصادی این قلمرو

۳-۴. قلمروهای معارض و رقیب آمریکا

پافشاری ایران بر مواضع ضدغربی خود و نفی سیطره آمریکایی، ایران را به دشمن شماره یک آمریکا تبدیل کرده است. از این‌رو، ایران آماج حمله‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی آمریکا قرار گرفته است. ایران به دنبال پیوند راهبردی با قلمروهایی است که واجد ویژگی‌های رقابت و معارضه با آمریکا باشند. با واکاوی کنش‌های سیاسی ایران می‌توان دریافت که ایران با انتخاب دو قدرت چین و روسیه و همچنین کشورهای مانند کوبا، ونزوئلا و کره شمالی، قلمرویی را شکل داده که نگارندگان از آن با عنوان قلمرو ژئوپلیتیکی معارض و رقیب آمریکا یاد می‌کنند. این کشورها با وجود تفاوت‌های معنادار سیاسی و ایدئولوژیک‌شان با ایران، در مقابله با نظم نوین جهانی آمریکا و سیطره‌طلبی این کشور، دیدگاه‌های به نسبت مشترکی دارند و در حال حاضر به جهان چندقطبی می‌اندیشند. ایران از این قلمرو به عنوان یک سپر دفاعی برای مقابله و رقابت در سطح جهانی استفاده می‌کند. از این‌رو به مرور زمان نزدیکی ایران به این بلوک بیشتر خواهد شد. به عبارت دیگر، هم‌اکنون ایران با کنشگری در قلمرو ژئوپلیتیکی کشورهای معارض و رقیب آمریکا سعی در برقراری نوعی از موازنه قوا دارد. پیوند

راهبردی میان ایران و این قلمرو می‌تواند نفوذ جهانی ایران را افزایش دهد و تلاش برای انزوای آن را ناکام بگذارد. در مقابل، موقعیت ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک ایران نیز به کشورهای این قلمرو اجازه می‌دهد که نفوذ خود را به شکل چشمگیری در خاورمیانه و خلیج فارس گسترش دهند. بر این اساس، وجود منافع و ارزش‌ها و منافع مشترک ژئوپلیتیکی سبب شده تا نوعی روابط ژئوپلیتیکی شکل بگیرد که برآیند آن برای ایران، موازنه‌سازی و دفع تهدید و برای متحدان ایران، گسترش فضای حیاتی در خاورمیانه و خلیج فارس است (کاوین‌راد و بویه، ۱۳۹۱: ۱۱۷). ارتباط‌گیری ایران با کشورهایی مانند کره شمالی، ونزوئلا (<http://www.dw.de>) و کوبا نشان می‌دهد که ایران حتی از ظرفیت‌های اندک این کشورها نیز در راستای گسترش حوزه نفوذ و کاستن از فشار آمریکا و غرب علیه خود استفاده می‌کند.

نشانه شماره ۳. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی معارض و رقیب آمریکا
ایجاد نوعی موازنه‌قوا در برابر بلوک آمریکا و غرب
خروج از انزوای تحمیلی
دستیابی به منابع فنی و فناورانه تحریمی آمریکا
استفاده از مزیت‌های اقتصادی این قلمرو

۴-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی خاورمیانه

اصطلاح خاورمیانه را اولین بار در سال ۱۹۰۲ آلفرد تایر ماهان^۱ به کار برد. با این حال، مفهوم خاورمیانه برای اروپاییان و آمریکایی‌ها در جنگ جهانی دوم شکل گرفت، و آن زمانی بود که مقرر انگلیسی‌ها و متفقین در قاهره، معروف به مقرر خاورمیانه، بخش‌های وسیعی از شمال و شرق آفریقا، ایران، ترکیه و همه کشورهای عربی شرق کانال سوئز را تحت پوشش داشت (درايسدل و بلیک، ۱۳۷۰: ۲۰-۱۹). به عبارت دیگر، گستره خاورمیانه از

1. Alfred Thayer Mahan

خاور به افغانستان، پاکستان و اقیانوس هند و در باختر تا صحرا و شمال آفریقا محدود است (درایسدل و بلیک، ۱۳۷۴: ۷۴). این گستره به واسطه تنوع و تعارض فرهنگی، زبانی، قومی، مذهبی، سرزمینی، اقتصادی، سیاسی، رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از جمله بخش‌های بی‌ثبات و آشفته جهان بوده است (کاویانی‌راد، ۱۳۸۷: ۶۷). این ویژگی‌ها سبب شده تا از این گستره با عنوان کمربند شکننده^۱ یاد شود (کوهن، ۱۳۸۷: ۸۶). افزون بر این، وجود زیرقلمروهای ژئوپلیتیکی شیعه، خلیج فارس و قلمرو ضد رژیم صهیونیستی در گستره خاورمیانه، سبب شده تا ایران یکی از مهم‌ترین بازیگران ژئوپلیتیک این قلمرو باشد. در ادامه به خصوصیات این زیرقلمروهای ژئوپلیتیکی اشاره می‌شود:

نشانیگر شماره ۴. گداهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی خاورمیانه
حمایت از شیعیان منطقه
سرنگونی رژیم صهیونیستی
صدور انقلاب به کشورهای اسلامی خاورمیانه
تبدیل شدن به قدرت اول و برتر خاورمیانه
دفع تهدیدهای دشمنان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

۱-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی ضد رژیم صهیونیستی

همان‌گونه که پیش‌تر عنوان شد پس از وقوع انقلاب اسلامی، یکی از مهم‌ترین راهبردهای ایران، ضدیت با رژیم صهیونیستی و برچیدن نظام سیاسی این کشور بوده است. به عبارت دیگر، خصومت ایران با این رژیم و اعتقاد جمهوری اسلامی مبنی بر ضرورت مبارزه با آن تا نابودیش، موجب شد که یکی از راهبردهای اصلی بنیادگرایی اسلامی در منطقه، ضدیت با این رژیم باشد. به همین منظور ابتدا با زیر سؤال بردن مشروعیت این رژیم و جعلی خواندن آن و سپس با عنوان این موضوع که موضوع

فلسطین یک قضیه اسلامی است و نه عربی، خواستار تشکیل جبهه‌ای برای مبارزه با رژیم صهیونیستی شد. تا پیش از انعقاد پیمان کمپ‌دیوید در سال ۱۹۷۹، این رژیم در حصار دیوار دشمنی کشورهای مسلمان قرار داشت که با امضای این پیمان، این دیوار فرو ریخته شد. با این حال، ایران و سوریه همچنان بر حفظ جبهه ضد رژیم صهیونیستی تلاش می‌کنند.

نشانی شماره ۵، گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی ضد رژیم صهیونیستی
سرنگونی رژیم صهیونیستی
به‌دست‌گیری رهبری مبارزه فلسطینیان با رژیم صهیونیستی
حمایت از گروه‌ها و جنبش‌های مقاومت در این منطقه
رهبری جهان اسلام و کسب حمایت مسلمانان جهان

۲-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی خلیج فارس

خلیج فارس، ادامه پیشروی آب‌های اقیانوس هند و دریای عمان به سمت جنوب غربی آسیاست که از طرف شمال به فلات ایران و از طرف جنوب به شبه‌جزیره عربستان منتهی می‌شود. این خلیج، محل اتصال کشورهای ایران، عراق، کویت، عربستان، بحرین، قطر و امارات و عمان به شمار می‌رود. خلیج فارس به علت وجود ۵۶۵ میلیارد بشکه نفت خود که معادل ۶۳ درصد کل ذخایر نفتی شناخته‌شده جهان است، ۳۰/۷ تریلیون مترمکعب گاز طبیعی که برابر ۲۸/۵ درصد کل ذخایر شناخته‌شده گاز دنیاست، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین انبار انرژی جهان محسوب می‌شود (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۳: ۱۳۸). به همین دلیل، این قلمرو از نظر ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی از موقعیت ممتاز و اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. تنگه هرمز به‌عنوان یازدهمین تنگه دنیا، بیش از ۷۵٪ از نفت استخراجی کشورهای حوزه خلیج فارس را انتقال می‌دهد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۱: ۱۳). حدود ۶۸ درصد از ذخایر شناخته‌شده نفت و گاز دنیا در خلیج فارس قرار دارد و این موضوع، امنیت تنگه هرمز را در تأمین بی‌وقفه انرژی دنیا بیش از پیش روشن می‌کند.

(کمپ، ۱۳۸۳: ۹۲). افزون بر این، اختلاف‌های درونی میان کشورهای منطقه یکی از مهم‌ترین چالش‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی در این منطقه است. این اختلاف‌ها هم در روابط ایران و اعراب و هم در روابط درونی اعراب مشهود است. روابط ایران و همسایگانش به شدت از اختلاف‌های شیعه و سنی و ایدئولوژی‌های ملی‌گرایانه رنج می‌برد. افزون بر این، همواره میان ایران، عربستان و عراق نوعی رقابت بر سر چیرگی و تسلط بر خلیج فارس در جریان بوده است. از منظر ژئوپلیتیک نفت نیز با توجه به وابستگی اقتصادی کشورهای اروپایی و آمریکایی به نفت، هرگونه ناامنی در خلیج فارس منجر به افزایش قیمت نفت خواهد شد که به نفع این کشورها نخواهد بود. در این شرایط، جمهوری اسلامی ایران نیز با توجه به مالکیت بر بیش از نیمی از حوضه‌های خلیج فارس، قادر به اتخاذ راهبردهای متنوعی در برابر تهدیدهای امنیتی رقبای خود است. از منظر نظامی نیز کرانه‌های خلیج فارس و تنگه هرمز برای ایران اهمیتی حیاتی دارند. برای مثال در جنگ هشت ساله ایران و عراق، نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی در عملیات مروارید توانست نیروی دریایی عراق را از بین برد و در نتیجه آن، تا پایان جنگ، سیادت ایران بر مسیرهای مواصلاتی این منطقه حفظ شد؛ این در حالی بود که اگر نیروی دریایی عراق بر آب‌های خلیج فارس تسلط می‌یافت، شرایط برای ج.ا. ایران دشوار می‌شد.

نشانگر شماره ۶. گداهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی خلیج فارس

زمینه‌سازی برای خروج آمریکا از منطقه
صدور انقلاب و تغییر ساخت‌های سیاسی قدرت در کشورهای این منطقه
واپایش حیات اقتصادی آمریکا و غرب
سیادت بر منطقه
استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی و امنیتی تنگه هرمز
استحکام صحنه عملیاتی دریایی

۳-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیک شیعی

گستره جغرافیایی شیعیان، در مرکز جهان اسلام، یعنی در سرزمین‌های میان مصر و هندوستان قرار دارد. بیشتر شیعیان در کشورهایمانند ایران، عراق، جمهوری آذربایجان، بحرین و لبنان به سر می‌برند و در کشورهای دیگر، مانند هند، پاکستان، افغانستان، سوریه، عربستان و کشورهای حاشیه خلیج فارس، اقلیت‌های درخور توجهی از شیعیان زندگی می‌کنند. شاخه اصلی تشیع، که بیشتر شیعیان را شامل می‌شود، شیعه دوازده امامی است که در ایران غلبه کامل دارد و اکثریتی قابل توجهی نیز در عراق، آذربایجان، بحرین و لبنان هستند (نصر، ۱۳۸۵: ۸۶). با این حال، رخداد انقلاب اسلامی، مهم‌ترین نقش را در سیاسی شدن جریان شیعه در جهان ایفا کرد (حافظ‌نیا و احمدی، ۱۳۸۸: ۸۲)؛ امری که مطلوب قطب سنی دنیای اسلام نمی‌باشد. قلمرو سنی به رهبری عربستان همواره با قدرت‌گیری شیعیان در منطقه مقابله کرده است. نگرانی‌های بلوک سنی از سال ۲۰۰۳ با ظهور یک دولت شیعه دیگر در عراق و همچنین خیزش‌های انقلابی بحرین در سال ۲۰۱۱ با این احساس که توازن قدرت میان شیعیان و سنی‌ها به سود شیعه برهم خورده، تشدید شده است. از این‌رو، قلمرو ژئوپلیتیکی شیعه در کانون رقابت‌ها و تنش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گرفته است. هم‌اکنون در دو کشور ایران و عراق، قدرت در دست شیعیان است در لبنان نیز شیعیان، بخشی از قدرت سیاسی به شمار می‌روند، اما در بحرین و آذربایجان تاکنون شیعیان سهمی در قدرت سیاسی نداشته‌اند.

نشانیگر شماره ۷. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیک شیعی
صدور انقلاب
شکل‌گیری حکومت‌های شیعی جدید و خروج ایران از تنهایی ایدئولوژیک
نفوذ در مناسبات داخلی کشورهای شیعی نشین
استفاده از نفوذ شیعیان در تحولات منطقه‌ای و جهانی
گسترش الگوی حکومت جمهوری اسلامی در مناطق شیعی

۵-۴-۳. قلمروهای نوظهور ایران

پایان جنگ ایران و عراق و متعاقب آن فروپاشی شوروی، ژئوپلیتیک ایران را وارد دوران جدیدی کرد. ظهور قلمروهای جدید در همسایگی کشور که اغلب در بافت فرهنگی و تمدنی ایران قرار داشتند، راهبردها و کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران را به خود جلب کردند. تا پیش از فروپاشی اتحاد شوروی، ایران تنها از مزیت‌های خود در خلیج فارس و خاورمیانه استفاده می‌کرد (تقوی‌اصل، ۱۳۸۰: ۱۴۳). در فردای دسامبر ۱۹۹۱، به یکباره فرصت‌های متعددی در شرق، شمال شرق و شمال غرب کشور بر روی ایران گشوده شد. ۱۰ کشور جدید در قفقاز، آسیای مرکزی به ایران موقعیت جدیدی در همکاری‌های خود با کشورهای همسایه‌اش بخشیده‌اند.

۱-۵-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی

قفقاز با حدود ۳۲۰ هزار کیلومتر مربع در جنوب غربی روسیه، شمال غربی ایران و شمال شرقی ترکیه واقع است. سواحل غربی دریای کاسپین، حد شرقی و سواحل شرقی دریای سیاه، حد غربی آن را تشکیل می‌دهند. نام قفقاز برگرفته از نام رشته کوه‌های عظیمی است که به طول ۱۵۰۰ کیلومتر در جهت شمال غربی جنوب شرقی از تنگه کرچ واقع بین دریای سیاه و آزوف در شمال غربی تا شبه جزیره آبشرون در آذربایجان در غرب دریای کاسپین کشیده شده است. سرزمین‌های پیرامونی این رشته کوه‌ها، آن را به دو منطقه جغرافیایی مجزا تقسیم می‌کند. آنچه در شمال این رشته کوه‌ها از خط‌الرأس‌ها به سوی دامنه شمالی تا دشت‌های گسترده باز جنوب غربی روسیه کشیده می‌شود، قفقاز شمالی و آنچه از خط‌الرأس‌ها به سوی جنوب تا رود ارس در مرز ایران و مرزهای ترکیه کشیده می‌شود، قفقاز جنوبی نامیده می‌شود. کشورهای قفقاز جنوبی به ترتیب شامل جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان و گرجستان هستند (امیراحمدیان، ۱۳۸۸: ۹). اگرچه وجود انگاره‌های مذهبی و فرهنگی - تمدنی مشترک ایران و کشورهای این منطقه، بسترهای مساعدی برای کنشگری ژئوپلیتیکی ایران فراهم کرده است؛ اما مسائلی مانند بحران

قره‌باغ بین آذربایجان و ارمنستان و همچنین گسترش ناتو، وضعیت تعامل‌های ژئوپلیتیکی در این منطقه را پیچیده و ناکارآمد و به تبع، کنشگری ژئوپلیتیکی ایران را با مشکل روبه‌رو ساخته است. از منظر امنیتی نیز حضور آمریکا و رژیم صهیونیستی در آذربایجان و گرجستان، به مرور زمان در حال شکل دادن به یک بحران ژئوپلیتیکی برای ایران است.

نشانیگر شماره ۸. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی
دگرگون شدن نظام سیاسی در آذربایجان توسط شیعیان به منظور گسترش حوزه نفوذ ایران در قفقاز و جهان تشیع
بهره‌گیری از موقعیت معبری و نقل و انتقالی (ترانزیتی) قفقاز
پیوستن به محور روسیه - ارمنستان - ایران در برابر محور آذربایجان - آمریکا - ناتو
جلوگیری از نفوذ تهدیدزای رژیم صهیونیستی و آمریکا در منطقه

۲-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی

آسیای مرکزی در قرن بیستم میلادی به عنوان بخشی از اتحاد جماهیر شوروی سابق به شمار می‌رفت. پس از فروپاشی شوروی، پنج جمهوری مسلمان‌نشین این منطقه، یعنی قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، تاجیکستان و ترکمنستان، تبدیل به کشورهایی مستقل گردیدند. وجود اشتراک‌های فرهنگی و تمدنی بین ایران و کشورهای آسیای مرکزی سبب شده ایران روابط خود را با کشورهای این منطقه گسترش دهد. این قرابت فرهنگی و تمدنی به مثابه ملاطی است که عرصه‌های اقتصادی و سیاسی ایران و آسیای مرکزی را به هم پیوند می‌دهد.

نشانیگر شماره ۹. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی
توسعه دیپلماسی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در این منطقه در راستای دیپلماسی دفاعی
پیوستن به سازمان شانگهای به منظور خنثی‌سازی تهدیدهای آمریکا و گسترش حوزه نفوذ خود
توسعه شبکه گسترده حمل و نقلی با کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی
بهره‌گیری از مزیت‌های ژئواکونومیکی مانند سوآپ نفت، امور ساختمانی، ساخت نیروگاه‌های برق آبی، سامانه‌های آبیاری و به ویژه سدسازی و ایجاد زیرساخت‌های خطوط جاده‌ای و ریلی

۳-۵-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی کاسپین (خزر)

منطقه کاسپین در برگیرنده پنج کشور ساحلی ایران، آذربایجان، روسیه، قزاقستان، ترکمنستان است. به عبارت دیگر، حوزه ژئوپلیتیک کاسپین شامل حاشیه شرقی قلمرو ژئوپلیتیکی قفقاز و حاشیه غربی قلمرو ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی است. این منطقه در کانون حوزه‌های ژئوپلیتیکی قفقاز، آسیای مرکزی قرار دارد. در این نظام منطقه‌ای، بازیگران ژئوپلیتیکی شامل آذربایجان، ایران، ترکمنستان، روسیه و قزاقستان می‌باشد که همگی دولت‌های ساحلی دریای کاسپین هستند. در منطقه ژئوپلیتیکی کاسپین، وجود اشتراک‌های جغرافیایی - دریایی نقش عمده‌ای در ایجاد نظام ایفا نموده و در حد بسیار گسترده‌ای، سرنوشت سیاسی کشورهای ساحلی را به هم گره زده است. در این گستره جغرافیایی و در کنار همجواری بازیگران، تعامل‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی در منطقه به چشم می‌خورد که پیوندهای مشترکی را از نظر قومی، زبانی، تاریخی و اجتماعی به دنبال خود دارد و اشتراک منافع کشورهای ساحلی را نمایان می‌سازد. این منطقه، گره‌گاه ژئوپلیتیکی و حلقه اتصال کشورهای آسیای مرکزی با کشورهای قفقاز، روسیه و ایران است (کامران، احمدی‌پور و قلی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۰). همچنین، این منطقه به دلیل قرار داشتن در محل تلاقی محورهای مواصلاتی و ارتباطی شمال اروپا به اقیانوس هند و نیز اروپا با شرق دور، از اهمیت بیشتری برخوردار است. واقعیت‌های ژئوپلیتیکی این حوزه پیش از هر چیز ناشی از متغیرهایی مانند رژیم حقوقی دریای کاسپین، مناسبات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای کشورهای ساحلی، تعلقات ژئوپلیتیک قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در کاسپین و به تبع آن، چالش و رقابت در بهره‌گیری بیشتر از منابع انرژی و نیز چگونگی انتقال انرژی این منطقه به بازارهای جهانی است (Janusz, 2005: 2-8).

نشانگر شماره ۱۰. کدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی کاسپین (خزر)
تعین مطلوب حدود مرزی ایران در کاسپین و جلوگیری از تخریب هویت ملی
جلوگیری از نفوذ آمریکا در این منطقه
تشکیل سازه‌ای همگرا جهت ارتقای سطح امنیتی منطقه
سرمایه‌گذاری در منابع هیدروکربنی منطقه
اتصال به شبکه نقل و انتقال منطقه

۴-۵-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی آسیای جنوبی

آسیای جنوبی شامل کشورهای افغانستان، پاکستان، هند، مالدیو، سریلانکا، بنگلادش، نپال، بوتان است. معادله‌های ژئوپلیتیک این منطقه بیشتر تحت تأثیر دو قدرت مهم و برتر این منطقه یعنی هند و پاکستان است. هند با توجه به افزایش روزافزون جمعیت و همچنین توسعه صنعتی، وابستگی بیشتری به منابع انرژی از جمله نفت و گاز دارد. در مقابل، ایران نیز دارای ذخایر عظیم نفت و گاز است. نیاز روزافزون هند و پاکستان به انرژی‌های هیدروکربنی مانند نفت و گاز، ظرفیت‌های ژئواکونومیک ایران را متوجه این منطقه کرده است. در این راستا ایران اقدام به طراحی خط لوله‌ای موسوم به خط لوله صلح برای انتقال گاز به پاکستان و هند نمود. این خط لوله گاز صادراتی ایران به هند و پاکستان است که براساس تفاهم‌های انجام شده، ایران متعهد می‌شود که تا مدت ۲۵ سال، گاز خود را با قیمت توافقی به هند و پاکستان بفروشد (Klare, 2007: 210). افزون بر این، از منظر امنیتی، افغانستان موضوع مشترک ایران و پاکستان و هند به‌عنوان سه همسایه این کشور است. با این حال، آمریکا همواره در برابر کنش‌های امنیتی و ژئواکونومیک ایران در این منطقه مانع‌تراشی می‌کند.

نشانگر شماره ۱۱. کدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی آسیای جنوبی
تبدیل شدن به قطب تأمین‌کننده انرژی منطقه
شرکت در ترتیبات امنیتی افغانستان
تقویت پیوندهای فرهنگی با منطقه در راستای دیپلماسی دفاعی
جلوگیری از تثبیت حضور نظامی آمریکا در کشورهای این منطقه

۵-۴-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی آمریکای جنوبی

آمریکای جنوبی از جمله جدیدترین قلمروهای ایران است. با قدرت گرفتن حکومت‌های چپ‌گرا و معارض آمریکا، روابط ایران با آمریکای لاتین وارد مرحله جدیدی شد. در حال حاضر بیشتر دولت‌های این منطقه در دست رهبرانی است که خود را متعلق به جناح چپ سیاسی می‌دانند که در این میان دو کشور کوبا و ونزوئلا نمونه‌های شاخص دولت‌های چپ‌گرا و پیشرو در مبارزه با آمریکا هستند. تلاش کشورهای این منطقه برای خارج شدن از سیطره آمریکا، از سوی ایران به‌عنوان فرصتی ژئوپلیتیکی انگاشته شده است. از منظر ایران، آمریکای جنوبی، منطقه‌ای است که می‌توان آن را در برابر آمریکا قرار داد. کشورهای آمریکای لاتین که به واسطه سنت‌های چپ‌گرای خود همواره موضعی ستیزه‌جویانه نسبت به آمریکا داشته‌اند، متحدانی منطقی برای ایران به شمار می‌آیند. از این‌رو، موقعیت جغرافیایی این کشورها، در چارچوب راهبرد آمریکاستیزی ایران، کارکردی ژئوپلیتیکی پیدا می‌کند. نفوذ ایران در آمریکای لاتین به حدی از سوی آمریکا با حساسیت روبه‌رو شده است که در این زمینه روبرتا جاکوبسون^۱، دستیار وزیر امور خارجه آمریکا در امور نیم‌کره غربی با دادن هشدار نسبت به نفوذ ایران در منطقه آمریکای لاتین عنوان کرد: «آمریکا نگران و بسیار هشیار است؛ چرا که نفوذ ایران برای این منطقه، مثبت نیست» (نگرانی آمریکا از افزایش...، ۱۳۹۰/۱۱/۲۳).

نشانگر شماره ۱۲. گدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی آمریکای جنوبی
متأثر کردن عقاید مردمی این منطقه و توسعه دیپلماسی عمومی خود
مقابله با تحمیل انزوای جهانی از سوی آمریکا
توسعه سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی
نزدیک شدن به خاک آمریکا در واکنش به حضور نظامی این کشور در خلیج فارس
واپایش و گسترش نفوذ در ترتیبات سیاسی - امنیتی این منطقه
تقویت دیپلماسی دفاعی

1. Roberta Jacobson

۳-۴-۶. قلمروهای ژئوپلیتیک جهانی ایران

۳-۴-۶-۱. قلمرو ژئوپلیتیکی جنبش‌های آزادیبخش جهان

ماهیت عدالت‌خواهانه، ضددیکتاتوری و استقلال‌خواهانه انقلاب ایران نوعی هم‌نوایی با سایر انقلاب‌ها و جنبش‌های آزادیخواهانه برقرار ساخت. از این رو یکی از رسالت‌های ایران حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش جهان در راستای راهبرد صدور انقلاب تعریف شد. در این رابطه، امام خمینی (ره) می‌گوید: من بار دیگر از تمام جنبش‌های آزادی‌بخش جهان پشتیبانی می‌نمایم و امیدوارم تا آنان برای تحقق جامعه آزاد خویش پیروز شوند و امید است دولت اسلامی در مواقع مقتضی به آنان کمک نماید (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۹۲۴). متأثر از چنین رویکردی، ایران، کانون انقلابیون جهان و تهران محل رفت و آمد نمایندگان جنبش‌های آزادی‌بخش شد؛ به گونه‌ای که رهبران سازمان آزادی‌بخش فلسطین بلافاصله پس از پیروزی انقلاب در روز ۲۸ بهمن وارد تهران شدند و با امام خمینی (ره) دیدار کردند (کیهان، ۱۳۵۷/۱۱/۲۹: ۱۰). همچنین در تاریخ ۷ اسفند ۱۳۵۷ هیئتی متشکل از نمایندگان جبهه پویساریو با امام خمینی (ره) در منزل ایشان دیدار کردند (کیهان، ۱۳۵۷/۱۱/۲۹: ۲). در تیرماه ۱۳۵۸ نیز احمد ناصر، رهبر جبهه آزادی‌بخش اریتره در یک دیدار چند روزه با مقام‌های سیاسی ایران دیدار کرد (کیهان، ۱۳۵۸/۲/۱۶). افزون بر این، در شرح وظایف سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نیز به موضوع حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش با عنوان «حمایت از نهضت‌های راهی‌بخش و حق‌طلبانه مستضعفان جهان تحت نظارت رهبری انقلاب و مشورت دولت» اشاره شده است (کیهان، ۱۳۵۸/۲/۱۶). مجموعه این وضعیت‌ها موجب شد تا سازمان‌ها و جنبش‌های انقلابی همچون دفتر جبهه آزادی‌بخش شبه‌جزیره عربستان، مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق، جبهه مورو فیلیپین، جنبش‌های مقاومت اسلامی افغانستان، سازمان آزادی‌بخش فلسطین و... اقدام به تأسیس دفتر نمایندگی در ایران کنند. این راهبرد همواره از سوی تصمیم‌گیران جمهوری اسلامی پیگیری شده است.

نشانیگر شماره ۱۳. گداهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی جنبش‌های آزادی‌بخش جهان
تغییر محیط ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی مطابق با الگوی ژئوپلیتیکی خود
موازنه‌سازی امنیتی - نظامی در برابر تمهیدات نظامی رقبای ژئوپلیتیکی خود
صدور انقلاب
هم‌پیمان‌سازی راهبردی

۲-۶-۳. قلمرو ژئوپلیتیکی مستضعفان جهان

مفهوم مستضعفان جهان یکی از انگاره‌های معطوف به جهانی‌اندیشی ایرانی است. جمهوری اسلامی توسط این انگاره، سیطره جهانی و جهانی‌اندیشی آمریکایی را به چالش می‌کشد. به عبارت دیگر، ایران تحت عنوان حمایت از مستضعفان جهان، گستره عملکردی خود را جهانی تعریف می‌کند. بر این اساس، مفهوم مستضعفان جهان در برابر مفهوم مستکبران و زورگویان جهانی معنا پیدا می‌کند. جمهوری اسلامی، جهان کنونی و کشورهای آن را به دو دسته مستکبر و مستضعف تقسیم کرده و خود را رهبر کشورهای مستضعف جهان معرفی می‌کند. بر این مبنا، ایران رسالت خود را آزادی‌بخشی به کشورهای مستضعف و رهبری قیام علیه جبهه مستکبران تعریف کرده است. امام خمینی (ره) در این زمینه می‌گوید: «ما این نهضت را یک نهضت ایرانی نمی‌دانیم، بلکه نهضت اسلامی و نهضت مستضعفین در مقابل مستکبرین است». ایدئولوگ و معمار جمهوری اسلامی همواره مستضعفین جهان را مورد خطاب قرار می‌داد و آنها را به تحرک انقلابی فرامی‌خواند: «هان ای پدران کلیسا و روحانیون تابع حضرت عیسی به‌پاخیزید و از مظلومان جهان و مستضعفان گرفتار در چنگال مستکبران پشتیبانی کنید و برای رضای خدا و پیروی دستور حضرت مسیح یک‌بار دیگر نافوس‌ها را در معابدتان به نفع مظلومان و محکوم نمودن ستمگران به صدا درآورید». «دیگر دنیا طوری نیست که ابرقدرت‌ها هر چه بخواهند، بکنند؛ مستضعفین باید به پا خیزند، همه ممالک باید حق خودشان را با مشت محکم بگیرند». «هان ای مظلومان جهان! از هر قشر و از هر کشوری هستید، به خود آید و از هیاهوی و عربده آمریکا و سایر

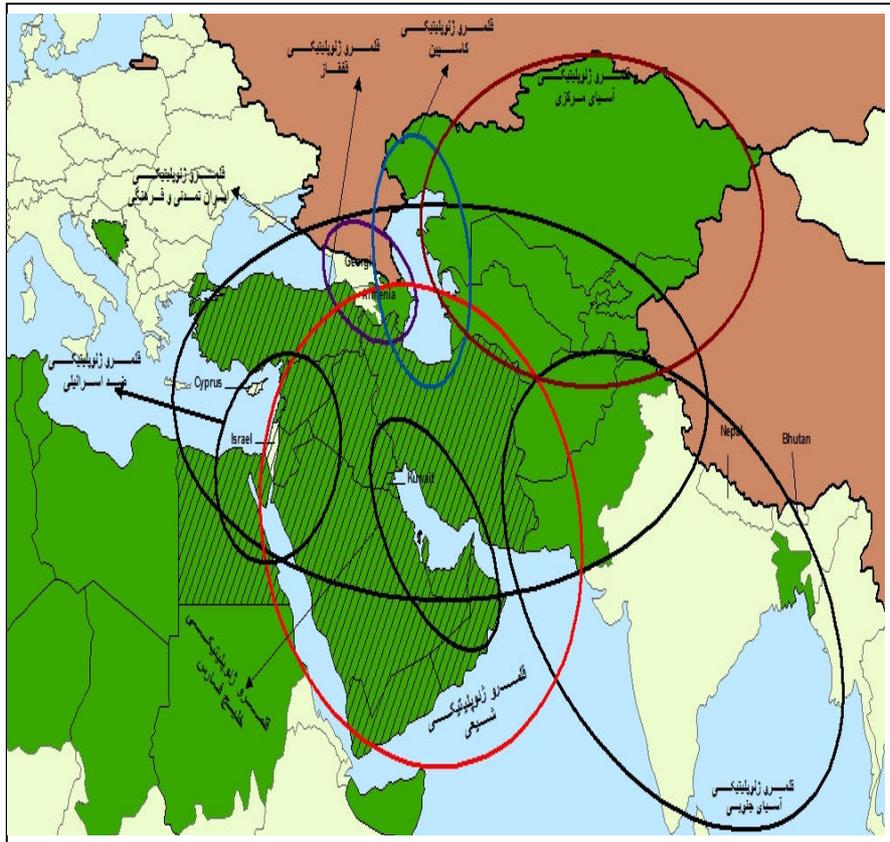
زورمندان تهی مغز نهراسید و جهان را بر آنان تنگ کنید و حق خود را با مشت گره کرده از آنان بگیریید» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۹۴۴-۸۶۶-۷۶۴).

نشانگر شماره ۱۴. کدهای ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو ژئوپلیتیکی مستضعفان جهان
رهبری بلوک محرومان و مستضعفان جهان در برابر سرمایه‌داری آمریکا و غرب
مبارزه با تفکر سرمایه‌داری آمریکا و غرب
کسب حمایت کشورهای محروم جهان
تغییر ساختار مدیریت نظام جهانی
تبدیل شدن به یک قدرت جهانی

نتیجه‌گیری

ژئوپلیتیک یک کشور در برگیرنده هدف‌ها، راهبردها، برنامه‌ها، سیاست‌ها، نقش‌ها و سبک‌های تصمیم‌گیری در راستای افزایش قدرت و وزن ژئوپلیتیکی و همچنین تأمین منافع ژئوپلیتیکی کشور است. از این‌رو برای تبیین و تأمین منافع ژئوپلیتیکی باید نسبت به پویایی‌ها و دگرگونی‌های قلمروهای ژئوپلیتیکی کشور در ساختار منطقه‌ای و جهانی اشراف داشت. قلمروهای ژئوپلیتیکی، فرامرزی هستند. به عبارت دیگر، قلمروهای ژئوپلیتیکی، مرزهای رسمی کشورها را در می‌نوردند و از پویایی زیادی برخوردارند. اگرچه قلمروهای ژئوپلیتیکی پویا و بی‌ثباتند، با این حال می‌توان نقشه نسبی آن را ترسیم کرد. بر این اساس، ایران نیز متأثر از انگاره‌ها و راهبردهای ژئوپلیتیکی خود اقدام به قلمرویابی و قلمروسازی در ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی کرده است. واکاوی‌ها نشان می‌دهد که ژئوپلیتیک ایران ماهیتی انبساطی داشته و عرصه عملکردی آن گستره‌ای جهانی دارد. بررسی‌ها و یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که ایران بر پایه انگاره‌ها و کدهای ژئوپلیتیکی خود، ۱۴ قلمرو ژئوپلیتیکی دارد. از این‌رو از منظر ژئوپلیتیکی، ایران با توجه به تعداد قلمروها و گستره ژئوپلیتیکی‌اش در رتبه یک ابرقدرت جهانی قرار دارد.

نقشه شماره ۲. بزرگ‌نمایی ناحیه مرکزی نقشه قلمروهای ژئوپلیتیکی ایران، منبع: نگارندگان

منابع و مآخذ

۱. منابع فارسی

۱. آقابخش، علی‌اکبر و افشاری‌راد، مینو (۱۳۸۶)، *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران، چاپار.
۲. احمدی، سیدعباس (۱۳۸۹)، نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ، مطالعه موردی: تشیع و ایران، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال ششم، شماره او.
۳. اطاعت، جواد (۱۳۸۵)، *ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران*، چاپ دوم، تهران، نشر انتخاب.
۴. امام‌خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵)، *صحیفه نور*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۵. بست، جان (۱۳۹۰)، *روش‌های تحقیق در علوم تربیتی و رفتاری*، ترجمه حسن پاشا شریفی و نرگس طالقانی، چاپ اول، تهران، رشد.
۶. بویه، چمران (۱۳۹۱)، *تبیین قلمروهای ژئوپلیتیک ایران پس از انقلاب*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
۷. بیات، مسعود (۱۳۸۸)، نقش ژئوپلیتیکی قفقاز در تعیین مرزهای هویتی ایران با ایران در شمال غرب، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال پنجم، شماره اول.
۸. پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۳۷۸)، ژئوپلیتیک ایران در نظام دگرگون‌شونده جهانی، *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۳۶.
۹. تقوی‌اصل، عطا (۱۳۸۰)، ژئوپلیتیک جدید ایران: از قزاقستان تا گرجستان، چاپ دوم، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۰. جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۱)، *ژئوپلیتیک جدید دریای سرخ و خلیج فارس*، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹)، *مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی*، (جلد دوم)، چاپ اول، تهران، سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
۱۲. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، چاپ اول، مشهد، انتشارات پاپلی.
۱۳. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۴)، *خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز*، چاپ چهارم، تهران، انتشارات سمت.
۱۴. حافظ‌نیا، محمدرضا و احمدی، سیدعباس (۱۳۸۸)، تبیین ژئوپلیتیکی اثرگذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی‌شدن شیعیان جهان، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، شماره ۲۵.
۱۵. دادس، کلاوس (۱۳۸۴)، *ژئوپلیتیک در جهان متغیر*، ترجمه زهرا احمدی پور و عطاالله عبدی، تهران، بلاغ دانش.

۱۶. درایسدل، آلاسدر و اچ. بلیک جerald (۱۳۷۴)، *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*، ترجمه دره میرحیدر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۱۷. سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir>
۱۸. عبدالله‌خانی، علی (۱۳۸۳)، *امنیت بین‌الملل: فرصت‌ها، تهدیدات و چالش‌های فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، مؤسسه فرهنگی و مطالعات و تحقیقات بین‌الملل ابرار معاصر تهران.
۱۹. فیلیس، دیوید (۱۳۸۶)، راهبردهای امنیتی ایالات متحده در خاورمیانه، ویراسته داوود غرایق زندی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۰. قاسمی، حاکم (۱۳۸۸)، تأثیر نظام بین‌المللی بر واگرایی ملت‌ها در حوزه ایران فرهنگی، *فصلنامه مطالعات ملی*، شماره ۳۹.
۲۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir>
۲۲. قانون الزام دولت به حمایت همه‌جانبه از مردم مظلوم فلسطین، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir>
۲۳. قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://rc.majlis.ir>
۲۴. قانون برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://www.ghavanin.ir>
۲۵. قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://dotic.ir>
۲۶. قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: <http://www.ghavanin.ir>
۲۷. قانون تصویب قانون واحده اسلامی در مورد تحریم اسرائیل، قابل دسترسی در: <http://wordnetweb.princeton.edu>
۲۸. قانون حمایت از انقلاب اسلامی مردم فلسطین، قابل دسترسی در: <http://www.ghavanin.ir>
۲۹. کاتم، ریچارد (۱۳۸۵)، *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمه احمد تدین، چاپ دوم، تهران، نشر کویر.
۳۰. کاویانی‌راد، مراد و بویه، چمران (۱۳۹۱)، جایگاه مفهوم فضای حیاتی در شکل‌گیری سیاست خارجی عراق، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال هشتم، شماره ۲۵.
۳۱. کوهن، سوئل (۱۳۸۷)، *نظام ژئوپلیتیک جهانی*، ترجمه عباس کاردان، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی و مطالعات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۳۲. کیهان (۱۳۵۸/۲/۱۶)، شماره ۱۰۶۹۹.
۳۳. کیهان (۱۳۵۷/۱۱/۲۹).
۳۴. کامران، حسن، احمدی‌پور، زهرا، قلی‌زاده، علی‌ولی (۱۳۸۹)، بررسی و تحلیل نقش خزر در معادلات ژئوپلیتیک منطقه‌ای، *فصلنامه جغرافیا*، سال هشتم، شماره ۲۷.

۳۵. کاویانی‌راد، مراد (۱۳۸۷)، تحلیل ژئوپلیتیکی تحولات کردستان عراق، تهران، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال ششم، شماره ۲۰.
۳۶. کمپ، جفری (۱۳۸۳)، *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*، ترجمه متین، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۷. کولایی، الهه (۱۳۸۹)، جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال ششم، شماره اول.
۳۸. گریفیتس، مارتین (۱۳۸۸)، *دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهان*، ترجمه علیرضا طیب، تهران، نشر نی.
۳۹. گلی‌زواره‌ای، غلامرضا (۱۳۸۵)، *جغرافیای جهان اسلام: آشنایی با کشورهای اسلامی و قلمرو اقلیت‌های مسلمان*، قم، مؤسسه انتشارات.
۴۰. میرحیدر، دره و عسگری، سهراب (۱۳۸۳)، ژئوپلیتیک قلمروهای دریایی ایران در خلیج فارس با تأکید بر لزوم فلات قاره، *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۵۰.
۴۱. نصر، سیدحسین (۱۳۸۵)، *قلب اسلام: ارزش‌های جاودان برای بشریت*، ترجمه مصطفی شهرآیینی، بازنگری شهرام پازوکی، چاپ دوم، تهران، نشر حقیقت و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها.
۴۲. نگرانی آمریکا از افزایش نفوذ ایران در آمریکای لاتین (۱۳۹۰/۱۱/۲۳)، قابل دسترسی در: <http://presstv.com>
۴۳. همکاری‌های نظامی و اقتصادی میان ونزوئلا و ایران، قابل دسترسی در: <http://www.dw.de>

۲. منابع انگلیسی

1. *Atlas of the World* (2005), Eleventh Edition (Times Atlas of the World Comprehensive Edition), London, Harper Collins.
2. Janusz, Barbara (2005), *The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems Stiftung Wissenschaft und Politik*, Berlin, Chatham House.
3. Klare, T. Michael (2007), Oil. Geopolitics Reborn: Oil, Natural Gas, and Other Vital Resources, *New England Journal of Public Policy*, Issue 2 Special Issue: Climate, Water and Oil, Volume 21
4. O'Loughlin, J. (1994), *Dictionary of Geopolitics*, London, Greenwood Publishing Group.